

CULTURE, PHILOSOPHY AND ARTS RESEARCH INSTITUTE

SERIES: The Heritage of Jewish Culture
First Book

THE HERITAGE OF JEWISH CULTURE: HISTORY AND THE PRESENT

Edited by
Prof. Antanas Andrijauskas

Reviewed by
Prof (h.p.) Algis Uždavinyš
Dr. Lara Lempertienė
Dr. Marija Rupeikienė

KRONTA

KULTŪROS, FILOSOFIJOS IR MENO INSTITUTAS
Komparatyvistinių kultūros studijų skyrius
Civilizacijų ir kultūrų komparatyvistinių studijų centras
Lietuvos žydų kultūros tyrinėjimų centras

SERIJA: Žydų kultūros paveldas
Pirmoji knyga

ŽYDŲ KULTŪROS PAVELDAS: ISTORIJA IR DABARTIS

Sudarytojas ir mokslinis redaktorius
prof. Antanas Andrijauskas

Recenzavo:
prof (h.p.) Algis Uždavinys
dr. Lara Lempertienė
dr. Marija Rupeikienė

Leidinyi rekomenduotas spaudai
Kultūros, filosofijos ir meno instituto tarybos

KRONTA

UDK ...

Leidinį remia:

Lietuvos tūkstantmečio minėjimo programa

Sudarytojas ir mokslinis redaktorius
prof. habil. dr. Antanas Andrijauskas

Redakcinė kolegija:
prof. habil. dr. Antanas Andrijauskas, dr. Vilma Gradinskaitė,
prof. habil. dr. Bronislavas Kuzmickas, dr. Lara Lempertienė,
dr. Aistė Niunkaitė-Račiūnienė, prof. (h.p.) Algis Uždavinys

Viršelio dailininkas
Adomas Matuliauskas

© Sudarymas, Antanas Andrijauskas, 2009
© Kultūros, filosofijos ir meno institutas
© „Kronta“ leidykla, 2009

ISBN ...

TURINYS

Pratarmė	7
----------------	---

KULTŪRA, RELIGIJA, FILOSOFIJA

<i>Aušra PAŽĖRAITĖ</i> . Šumerų himnas Inanai, biblinis Pesachas, krikščioniška Pascha: pavasario šventės ir dieviškas smurtas	17
<i>Aivaras STEPUKONIS</i> . Teksto vertimas – tarp Biblijos ir flamandų kilimo	33
<i>Tomas SODEIKA</i> . Apie žydiškąją „graikiško mąstymo“ alternatyvą, arba apie kreipinį ir pasakojimo tekstą	53
<i>Bronislavas KUZMICKAS</i> . Žydų viduramžių filosofija: tikėjimas ir protas	97
<i>Gintautas MAŽEIKIS</i> . Simbolinio mąstymo raida: Vakarų kabalos versijų statusas ir klasifikacijos	109
<i>Dalia Marija STANČIENĖ</i> . Mošė Maimonidas: scholastinis intelektualizmas ..	139
<i>Leonidas DONSKIS</i> . Balsas prieš modernią demonologiją: brėžiant Tomo Venclovos Lietuvos antisemitizmo kritikos žemėlapi	151

ESTETIKA, DAILĖTYRA, MUZIKOLOGIJA, LITERATŪROLOGIJA

<i>Arūnas SVERDIOLAS</i> . Atvaizdo riba: „nedirbsi drožinio“	175
<i>Vilma GRADINSKAITĖ</i> . XX a. pirmos pusės naujieji meno reiškiniai: tautinio ir modernaus žydų meno sintezė	207
<i>Aistė NIUNKAITĖ-RAČIŪNIENĖ</i> . Simboliniai atvaizdai Lietuvos žydų tradiciniame mene: ištakos ir šaltiniai	217
<i>Rūta GUZEVIČIŪTĖ</i> . Žydų kostiumo kelias į LDK	229
<i>Kamilė RUPEIKAITĖ</i> . Muzikos instrumentai lietuviškuose Senojo Testamento vertimuose	257

LITVAKŲ KŪRYBOS IR IDĖJŲ SKLAIDA PASAULYJE

<i>Antanas ANDRIJAUSKAS</i> . Soutine'as – „prakeiktojo menininko“ tipas – <i>L'ecole de Paris</i> tragiškojo modernizmo estetikos kontekste	273
<i>Geda BAČAUSKAITĖ</i> . Litvakiška kilmė ir Bernardo Berensono įnašas į Vakarų renesanso dailės studijas	347
<i>Gediminas DEGĖSYS</i> . Zamenhofas, Lietuva ir pasaulinės kalbos idėja	391
<i>Lilijana ASTRA</i> . Josifo Levino metafizinis simbolizmas ir religinė idėja	403
<i>Basia NIKIFOROVA</i> . Laikas ir laikai pagal Abraomą Joshua Heschelį	415

Summaries	429
-----------------	-----

Asmenvardžių rodyklė	xxx
----------------------------	-----

Apie autorius	xxx
---------------------	-----

Turinys anglų kalba	xxx
---------------------------	-----

Turinys rusų kalba	xxx
--------------------------	-----

XX A. PIRMOSIOS PUSĖS NAUJIEJI MENO REIŠKINIAI: TAUTINIO IR MODERNAUS ŽYDŲ MENO SINTEZĖ

Esminiai žodžiai: žydų dailė, prancūzų ekspresionizmas, vokiečių ekspresionizmas, konstruktivizmas, *Bauhausas*, *L'école de Paris*, *Bezalel* mokykla, prancūziškojo ekspresionizmo kryptis Tel Avive, vokiškojo ekspresionizmo kryptis Jeruzalėje.

Nemaža dalis Rytų Europos žydų dailininkų, gavę išsilavinimą Sankt Peterburge, Kijeve, Vitebske, Vilniuje ar kitose Rytų Europos mokslo įstaigose, toliau studijuoti ir dirbti vykdavo į kitas užsienio šalis. Iki šiol Rytų Europos žydų dailės istorijoje skiriama mažai dėmesio menininkų migracijai, todėl šiuo straipsniu siekiama nubrėžti Rytų Europos žydų dailininkų sklaidos kelius, aptarti žydų tautinio meno ir modernių meno krypčių sintezę bei šio proceso eigoje susiformavusius naujus meno reiškinius.

Mokslai užsienyje turėjo svarbios reikšmės Rytų Europos žydų dailininkų identitetui formuotis, nes gyvenimas toli nuo gimtųjų vietų padėjo žydų menininkams ne tik susipažinti su naujomis meno kryptimis ir prisidėti prie jų kūrimo, bet ir leido pažvelgti į žydų gyvenimą iš kitos perspektyvos: „Kelis metus pagyvenę laisvi ir susidūrę su asimiliacijos procesu Vakaruose, sugrįžę į Rusiją žydų dailininkai būdavo šokiruoti atnaujintų kontaktų su tradicine žydų bendruomene, kuri audrino menininkų vaizduotę. Jie galėjo iš naujo apžvelgti ir interpretuoti savo praeitį bei priklausomybę žydų bendruomenei“ (Amishai-Maisels 1995, 56). Kai kurie menininkai iki jų pabuvojimo Vakarų Europoje neeksploatavo žydiškų temų ir nesidomėjo savo žydiška aplinka, tačiau, sugrįžę iš Vakarų į štetlus, t. y. mažus Rytų Europos miestelius, kuriuose didžioji gyventojų dalis buvo žydai, jie sėmėsi iš jų gyvenimo įkvėpimo*.

Išvykę mokyti ar gyventi į užsienį žydų dailininkai atsinešė savitą štetlo kultūrą ir tautinio meno supratimą, persipynusį su moder-

* Pavyzdžiui, Natanas Altmanas (1889–1970), tik sugrįžęs iš Paryžiaus į gimtąją Vinicą, pradėjo tapyti žydiška tematika.

niomis užsienio šalių meno kryptimis ir vietos tradicijomis. Ši sintezė padėjo susiformuoti specifiniams meno reiškiniams, iš kurių paminėti ni ryškiausi: *Bauhauso* meno mokykla Veimare, *L'école de Paris* mokykla Paryžiuje ir *Bezalel* meno mokykla Jeruzalėje. Šių mokyklų įtakos dėka gimė prancūziškojo ekspresionizmo kryptis Tel Avive ir vokiškojo ekspresionizmo kryptis Jeruzalėje.

Soutine'as. Šartro laiptai, 1933

L'école de Paris – Paryžiaus mokykla (1910–1940) susiformavo žydų išėivių iš Rytų Europos pastangomis. Prancūzų intelektualai ir spauda dažnai ignoravo išėivius iš Rytų Europos, o Paryžiaus menininkų mokyklą vadino „kortų nameliu Montparnase“*. Tai vertė Rytų Europos menininkus laikyti išvien ir suburti *La Ruche* komuną, iš kurios gimė *L'école de Paris* – unikalus ir spalvingas reiškinys prancūzų dailės istorijoje.

Paryžiaus mokyklos branduolį sudarė buvę Vilniaus piešimo mokyklos mokiniai – Chaimas Soutine'as (1894–1943), Pinchus Krémègne'as (1890–1981), Michaelis Kikoïne'as (1892–1968), Lasaris Segallas (1890–1957), Emanuelis Mané-Katzas (1894–1962), Mejeris Mironas Kodkine'as (1887–1940), Moses Bageelis (1908–1995) ir kiti. *L'école de Paris* dirbo apie 60 žydų iš Rytų Europos ir daugiau nei 150 žydų tautybės dailininkų iš Vakarų ir Centrinės Europos. Jie atstovavo prancūziškojo ekspresionizmo stilistikai. Paryžiaus mokyklos dailininkų kūrybai buvo būdingas santūrumas ir elegancija, monumentalios plokščios forma, šviesių spalvų niuansai. Dailės kūriniuose stebima melancholija, lyrizmas, nostalgija, poetiškumas, intymumas bei žydiški ir slaviški simboliai. Vienas veiksnių, lėmusių *L'école de Paris* išskirtinumą europiniame meno kontekste, buvo tai, kad jos branduolį sudarė jau minėti Rytų Europos žydų dailininkai. Kiekvienas jų atsinešė į Paryžių savo svajones, įpročius ir prisiminimus. Čia, veikiant postimpresionizmui, kubizmui, futurizmui ir fovizmui, susipynė ir kristalizavosi nauja meno koncepcija ir raiškos forma – prancūziškasis ekspresionizmas.

* Plačiau apie žydų išėivių gyvenimą *La Ruche* komunoje Paryžiuje žr.: Pourchier, S. „Nuo Vilniaus iki Montparnaso.“ Iš *Lietuvos žydai 1918 – 1940*. Vilnius: Baltoslankos, 2000, p. 254–278; Nieszawer, N.; Boyè, M.; Fogel, P. *Peintres Juifs à Paris 1905–1939*, Paris: Denoel, 2000.

XX a. pradžioje Vokietijoje ypač ryški buvo vokiškojo ekspresionizmo kryptis, kuriai atstovavo Vakarų Europos žydų dailininkai. Juos jaudino skurdas, kančios ir smurtas. Vokiečių ekspresionistai, grupių *Tiltas* (*Die Brücke*, 1905, Drezdene) ir *Mėlynasis raitelis* (*Die Blaue Reiter*, 1911–1912, Miunchene) nariai savo kūryboje deformavo bei transformavo realią tikrovę, supaprastino piešinį, išryškino kampuotus kontūrus, daug dėmesio skyrė ritmo ir kolorito ekspresijai, naudojo grynas, ryškias, kontrastingas spalvas, dinamišką faktūrą. Jų kūrinuose jaučiama nervinė įtampa, nerimas. Vokiškojo ekspresionizmo krypties atstovavo žydų tautybės dailininkai Maxas Pechsteinas (1881–1955), Emilis Nolde (1867–1956), Ernstas Ludwigas Kirchneris (1880–1938), Oskaras Kokoschka (1886–1980), Francas Marcas (1880–1916), Ludwigas Meidneris (1884–1966) ir kiti.

Rusijos revoliucija ir pilietinis karas sukėlė žydų migrantų bangą iš Rytų Europos į Vakarų*. Šis migracijos kelias vedė per Vokietiją, dėl to 1920–1925 m. Berlynas tapo žydų literatūros ir meno centru**. M. Dmitrijeva-Aingorn pabrėžė situacijos paradoksalumą: „Berlynas, buvęs koordinacinis sionizmo centras ir Haskalos miestas, XX a. pradžioje tapo jidiš kultūros, atėjusios iš Rytų, centru. (...) Vakarų žydai, pergyvenę asimiliacijos tragediją, atgavo savo šaknis“ (Дмитриева-Айнгорн 1995, 169). Kai kurie Rytų Europos žydų menininkai – El Lissitzkis (1890–1941), Natanas Altmanas (1889–1970), Naumas Gabo (1890–1977), Davidas Šterenbergas (1881–1948), Jozefas Tčaikovas (1888–1986), Borisas Aronsonas (1898–1980), Marcas Chagallas (1887–1985) ir kiti – atvyko į Berlyną dalyvauti 1922 m. spalio mėnesį vykusioje rusų meno parodoje. Šioje parodoje pristatytas konstruktyvizmas „pakeitė bendrą futurizmo supratimą, tapo parodos sensacija, pakreipė Vakarų meno tėkmę ir padarė žymią įtaką vokiečių dailininkams“ (ten pat, 172). Vokietijos žydų eks-

E. L. Kirchner. *Žiemos mėnulio peizažas*, 1919. Detroito meno institutas, Curto Valentino dovana

* 1881–1930 m. iš Rusijos iš viso emigravo 2.285.000 žydų, iš Lenkijos – 952.000; 1881–1930 m. į Palestiną iš viso imigravo 120.000 žydų, į Vakarų Europą – 490.000 žydų. Žr. *Еврейский мир. Ежегодник на 1939 год. Иерусалим: Гешарим; Москва: Мосты культуры*, 2002, с. 374–378.

** 1901–1923 m. Berlyne buvo leidžiamas žydų literatūros ir meno žurnalas *Ost und West*, daugybė laikraščių ir žurnalų jidiš kalba, išleista Žydų enciklopedija ir žodynas, atidarytas žydų muziejus.

presionizmas ir Rytų Europos žydų konstruktyvizmas inspiravo naują avangardinio meno raidą *Bauhauso* mokykloje (1919–1933) Veimare*. Į *Bauhauso* mokyklos veiklą įsiliejo žydų emigrantų banga iš Rytų Europos, kuri, vadovaudamasi konstruktyvizmo idėjomis, siekė estetiškai įprasminti naujus techninius laimėjimus, konstrukcijas ir medžiagas, propaguoti paprastumą, patogumą ir racionalumą. 1933 m. *Bauhausas* buvo uždarytas, nes „žydiškas“ ir „išsigimęs“ menas buvo nepriimtinas į valdžią atėjusiai Hitlerio nacionalsocialistų partijai. 1937 m. liepos 19 d. Miunchene buvo atidaryta Hitlerio inicijuota modernaus meno paroda *Entartete Kunst* („Išsigimęs menas“)**. Propagandos ministras Josephas Goebbelsas taip pristatė parodą: „Kiek giliai ydinga žydų dvasia prasiskverbė į Vokietijos kultūrinį gyvenimą, mes matome baisiose ir šiurpą keliančiose formose *Išsigimusio meno* parodoje Miunchene...“ (Goebbels 1937, 152–153). Dalis *Bauhauso* mokinių, daugiausia išeivių iš Rytų Europos, paliko Vokietiją ir išvyko į Izraelį.

Veikiama sionizmo ideologijos, nemaža Rytų Europos žydų dalis, emigravusi į Erec Israel žemes, kaip ir kiekviena žydų išeivių banga, atsinešė į Palestiną savaip romantizuotą Pažadėtosios Žemės įvaizdį. Vieniems tai buvo mitinė šalis, legendinė vieta, kitiems – svajonių kraštas, tretiems – vilties žemė, galimybė atgimti ir sukurti naują bendruomenę. Palestina, Erec Israel, Šventoji Žemė, Pažadėtoji Žemė, Izraelis – vieta, teikusi didžiulį įkvėpimą žydų dailininkams. Rytų Europos žydų menininkų – Davido Bekkerio (1897–1956), Pincho Abramovičiaus (1905–1983), Jakobo Eisenbergo (1897–1966), Davido Labkovskio (1906–1998) ir kitų – kūryboje vyravusį ypač populiarių buitinių žanrą***, jiems atvykus į Palestiną, pakeitė peizažas. Dabar jau Palestinos peizažas reiškė saviidentifikaciją su žydų tauta. 1925 m. dailininkas Nahumas Gutmanas (1898–1978) rašė: „Mes nebenorime tapyti susikaupusių žydų sinagogose ar prie Raudų sienos. Mes trokštame vaizduoti šalies peizažą ir jo įvairius atspalvius. (...) Mes jaučiame, kad tik vienas dalykas gali mus suvienyti (...) tai meilė peizažui, (...) peizažo tapymas ryškiais, švariomis spalvomis“ (Gutman 1998, 48).

* Plačiau apie *Bauhauso* mokyklos veiklą žr. *Bauhaus*, ed. J. Fiedler, P. Feierabend. Cologne: Könemann, 2000.

** Plačiau apie parodą *Išsigimęs menas* žr.: Busch, G. *Entartete Kunst. Geschichte und Moral*. Frankfurt, 1969; Barron, St. *Degenerate Art: The Fate of the Avant-Garde in Nazi Germany*. Los Angeles, New York, 1991; Peter, A. *Art of the Third Reich*. New York: Harry N. Abrams, 1995.

*** Rytų Europos žydų bendruomenės saviidentifikaciją lėmė glaudus ryšys su vietine aplinka, todėl žydų dailė eksploatavo buitinių žanrą. Vienas tautinio meno kriterijų buvo tikroviškas kasdienio žydų gyvenimo vaizdavimas.

Iki *Bezalel* mokyklos įkūrimo religinės žydų bendruomenės Erec Israel žemėse nors ir epizodiškai, tačiau žinojo apie Vakarų kultūrą ir dailę*. Žydų emigrantų banga iš Europos čia atnešė modernias meno kryptis. Varniuose gimęs, studijavęs Vilniaus piešimo mokykloje ir Varšuvoje, tobulinęs Paryžiuje pas skulptorių Marką Antokolskį (1842–1902), skulptorius Borisas Schatzas (1866–1932) įkūrė Jeruzalėje pirmąją meno mokyklą *Bezalel*** . Ši mokykla veikė 1906–1929 m., t. y. 25 metus. Didžioji dalis šios mokyklos dėstytojų buvo emigrantai iš Rytų Europos, palaikantys sionistines idėjas. Shmuelis Hirschenbergas (1865–1908), Abelis Panas (Pfeffermanas) (1883–1963), Itzchakas Frenkelis (1900–1981), Ariechas Elhananis (1898–1985), Pinchus Litvinovskis (1894–1985), Jozefas Zaritskis (1891–1985) atsinešė į Erec Israel žemes modernias meno kryptis; ypatingą dėmesį jie skyrė kubizmui ir rusų avangardui***. Dailininkai sionistai savo kūryboje „žydišką turinį“ įvilko į „nežydišką formą“, o patį meną priartino prie visuomenės, pajungdami jį tarnauti sionizmo propagandai (žr. Ofrat 1998, 22). *Bezalel* mokykla buvo laikoma sionistinio meno centru, tačiau palaipsniui sionistų menas iki kraštutinumo mitologizavo Pažadėtosios

S. Hirschenberg'as.
Šventyklos kalnas, 1908.
Jozefo Hackmey'o
kolekcija, Tel Avivas

* XIX a. pradžioje Vakarų Europoje prasidėjęs domėjimasis Rytų kultūromis inspiravo visą eilę romantinių ir piligriminių kelionių į Palestiną. Čia atvykę dailininkai pasiūlydavo ilgesniam laikui, įsirengdavo tapybos studijas, vykdavo į ilgalaikius plenerus po Erec Israel žemes. Tuo pačiu jie propagavo vakarietiško meno kultūrą, pirmiausia – akademinį romantizmą. Plačiau žr. Gradinskaitė, V. „Šventosios žemės vaizdai XIX a. Vakarų Europos dailėje.“ Iš *Kultūrologija, Rytai–Vakarai, Komparatyvistinės studijos IV*. Vilnius, 2005, nr. 12, p. 567–579.

** Iš pradžių *Bezalel* mokykla turėjo amatų mokyklos statusą, o jos vadovai sionistai iš Europos čia ieškojo pigios darbo jėgos, norėdami „aprupinti Vokietijos žydus, persiškais' kilimais už prieinamą kainą“. 1911 m. mokykloje jau veikė 32 cechai: sidabrinė indų graviravimo, medinių rėmų darymo, vario reljefų liejybos, nerinių, keramikos, emalio ir t. t. Plačiau žr.: Ofrat, G. *One Hundred Years of Art in Israel*. USA: Westview Press, 1998; Shiloh-Cohen, N.; Ofrat, G.; Zalmona, I. *Bezalel of Schatz, 1906–1929*. Israel Museum, 1982.

*** Borisas Schatzas nepalaikė modernizmo, pirmenybę teikė akademinio realizmo ir vietinės ornamentikos sintezei. Ilgainiui tai lėmė skilimą tarp jo ir kitų *Bezalel* mokytojų bei studentų, siekusių kurti modernią dailę.

Žemės peizažą ir jos gyventojus. Atvykę į Palestiną menininkai pamatė ne tik mitinę šalį su istoriniais paminklais, bet ir realiai egzistuojančią kultūrą, verdantį gyvenimą, todėl dailininkai J. Zaritskis, Avigdoras Stematskis (1908–1989), Jezekielis Streichmanas (1906–1993) ir kiti savo kūryba siekė sugriauti utopinį, mitologizuotą, idealistinį Erec Israel žemės įvaizdį, jie įvedė į dailę abstrakčią kompoziciją ir spalvinę raišką.

A. Avni. *Peizažas*, 1940.
Jozefo Hackmey'o
kolekcija, Tel Avivas

XIX–XX a. sandūroje žydų dailininkų kūrybą Europoje inspiravo Senojo Testamento pasakojimai ir žydų folklorinis menas. Vaizduojamiems personažams dailininkai dažnai suteikdavo Rytų gyventojų bruožų, o orientalistiniai vaizdai simbolizavo Senojo Testamento tikrovės atgimimą ir susiliejamą su pradžių pradžia, t. y. savo kilmės reprezentavimą ir sugrįžimą prie šaknų. Šis romantinis tautiškas savitai pasireiškė žydų dailininkų, palikusių Rytų Europą ir persikėlusių į Palestiną, kūryboje. Dailininkai Jozefas Budko (1888–1940), Jakobas Steinhartas (1887–1968) sujungė šaunų Viduržemio jūros peizažą su emocijomis patirtimi ir gyvenimo štetle prisiminimais.

XX a. trečiojo dešimtmečio pabaigoje ėmė keistis demografinė, ekonominė ir politinė Palestinos situacija*. Tai lėmė meno turinio ir formų kaitą. Didėjantis gyventojų kraustymasis iš kaimų į miestus skatino dailininkus vaizduoti kūryboje naujus motyvus. Menininkus ėmė dominti urbanistiniai vaizdai, miesto gyvenimas ir jo gyventojai. Naivų optimizmą ir idealizmą pakeitė gyvenimo realijos, o arabų išpuoliai kėlė pesimistines nuotaikas. Urbanistiniai motyvai ir pakitusios

* Žydų skaičius Palestinoje padidėjo: 1808 m. į Palestiną iš Rytų Europos išvyko pirmosios žydų emigrantų grupės. 1881–1925 m. į Palestiną iš Rytų Europos išvyko apie 95.000 žydų, arba 2,6 proc. visų tuo metu emigruojančių žydų iš Rytų Europos. 1926–1935 m. išvyko 177.700 žydų, arba 40,6 proc. visų tuo metu emigruojančių žydų iš Rytų Europos. 1928 m. Palestinoje gyveno 156.000 žydai, arba 17 proc. visų gyventojų, o 1936 m. Palestinoje jau gyveno 350.000 žydų. Arabai vis intensyviau ėmė puldinėti žydų gyvenvietes. Vis daugiau žydų ėmė keltis gyventi į miestus, susiformavo vidurinioji miestiečių klasė, prasidėjo spekuliacijos žeme. *Žr. Еврейский мир. Ежегодник на 1939 год. Москва: Мосты культуры, Иерусалим: Гешарим, 2002, с. 270–387.*

nuotaikos vertė dailininkus ieškoti mene naujų raiškos formų. Jie ėmė remtis Paryžiaus mokyklos atstovų kūryba: „nedideli Tel Avivo parkai virto Paryžiaus sodais, upeliai – plačia Senos upe, o siauros gatvelės – Eliziejaus laukais“ (Ofrat 1998, 66). Ryškių spalvų peizažą pakeitė rusvai pilko kolorito miesto vaizdai, patosą ir energiją – melancholija ir lyrizmas. Palestinos žydų dailininkai pasirinko prancūziškojo ekspresionizmo kryptį, nes jie jautėsi artimi *L'école de Paris* atstovams: pirma, juos siejo ta pati tautybė, antra, jie buvo panašaus amžiaus, trečia, didelė jų dalis buvo išeiviai iš Rytų Europos. Dalis Palestinos menininkų išvyko studijuoti į Paryžių, o grįžo įvaldę Ch. Soutine'ą, P.Krémègne'ą, M.Kikoïne'ą, L.Segallo, E. Mane-Katzo tapybos manieras. Ypač madingas buvo Ch.Soutine'ą dramatiškas, tragiškas potėpis. Tai liudija dailininkų Aharono Avni (1906–1951), Jozefo Kossonogi'ą (1908–1981), Chaimo Glikšbergo (1904–1970), Menahemo Shemi'ą (Schmidt) (1897–1951), Moses Mokady'ą (1902–1975), Chaimo Ataro (Apteker) (1902–1953) darbai.

L'école de Paris atstovų raiškos būdas Palestinos dailininkams tapo tautinio žydų meno kūrimo pagrindu, – taip gimė prancūziškojo ekspresionizmo kryptis Tel Avive. 1932 m. Tel Avive buvo suorganizuota *L'école de Paris* atstovų paroda, kuria siekta, „kad menininkai, nebuvę Paryžiuje, galėtų pažinti žydų ekspresionizmą, studijuoti jį ir semtis iš jo įkvėpimo“ (ten pat, 1998, 73). Prancūziškasis ekspresionizmas Palestinoje buvo populiarus iki 1939 m. pradžios. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, kultūriniai kontaktai tarp Paryžiaus žydų dailininkų ir Palestinos menininkų nutrūko.

Nuo 1933 m. vis gausėjanti žydų emigracija iš Vokietijos į Palestiną* lėmė didėjančią Palestinos dailininkų susidomėjimą vokiškuoju ekspresionizmu. Vokiškoji ekspresionizmo kryptis buvo ypač populiari tuo metu, kai Antras pasaulinis karas nutraukė Paryžiaus ir Palestinos

J. Steinhartas.
Besimeldžiantys žydai,
1918. Nelly Frank
kolekcija, Ženeva

* 1933–1935 m. į Palestiną iš Vokietijos persikėlė 22.000 žydų, 1939 m. emigravo 40.000 žydų. Žr. *Еврейский мир. Ежегодник на 1939 год*. Москва: Мосты культуры, Иерусалим: Гешарим, 2002, с. 270–387.

menininkų bendradarbiavimą. Kadangi prancūziškoji ekspresionizmo kryptis dominavo Tel Avive, tai vokiškojo ekspresionizmo atstovai Jakobas Steinhardtas (1887–1968), Mironas Sima (1902–1999) ir kiti ėmė telktis Jeruzalėje. „Paskendusios šešėliuose Jeruzalės alėjos ir mistinė miesto šviesa labiau atitiko Vokietijos žydų ekspresionistinę dvasią ir *Bauhauso* studentų teosofines idėjas. Atvykusiems Vokietijos žydų menininkams Jeruzalė atrodė dramatiška, mistiška, poetiška ir viliojo labiau nei proziškas Tel Avivas“ (ten pat, 90).

Menininkai iš Vokietijos padėjo skleisti Jeruzalėje vokiškajai ekspresionizmo kryptį, o 1906–1929 m. veikusios *Bezalel* mokyklos patalpose 1935 m. buvo atgavinta *Naujoji Bezalel* mokykla, kurios branduolį sudarė vokiškojo ekspresionizmo atstovai ir *Bauhauso* idėjų skleidėjai – Anna Ticho (1894–1980), Hermanas Struckas (1876–1944), Mordechajus Ardonas (Maxas Bronsteinas) (1896–1992), Zvi Lipmanas, Šalomas Zigfridas Sebba (1897–1975) ir kiti. Siekdami meno, mokslo ir technologijų sintezės, jie troško paversti mokyklą *mini-Bauhausu*. Vokiškojo ekspresionizmo įtaka ir konstruktyvistinės *Bauhauso* idėjos išsilaikė iki 1953 m., kai naujos meno kryptys, ypač amerikietiškas popmenas, pasiekė Izraelį.

Zvi Lipmanas. *Trys metai (Naujasis Bezalel)*, 1938. Bezalelio archyvas, Jeruzalė

Apibendrinant galima teigti, kad Rytų Europos žydų dailininkų migracija į Vakarų Europą suvaidino ypatingą vaidmenį *L'école de Paris* krypties ir *Bauhauso* mokyklos veikloje. Tiesioginė Rytų Europos dailininkų migracija į Palestiną lėmė *Bezalel* meno mokyklos Jeruzalėje įsteigimą. Istorinės ir politinės aplinkybės sukėlė didžiulę žydų migraciją iš Vakarų Europos šalių į Palestiną. Prancūzijos ir Palestinos dailininkų bendradarbiavimas įkvėpė prancūziškojo ekspresionizmo plėtrą Tel Avive, o iš Vokietijos į Palestiną emigravę *Bauhauso* atstovai įkūrė *Naująją Bezalel* – *mini-Bauhauso* mokyklą ir įtvirtino vokiškojo ekspresionizmo kryptį Jeruzalėje. Kiekvienoje minėtų mokyklų savaip buvo apjungtas Rytų Europos žydų folklorinis paveldas su moderniomis meno formomis. Taip gimė naujosios meno kryptys, praturtinusios pasaulinę dailės istorijos raidą.

Amishai-Maisels, Z. „The Jewish Awakening: A Search for National Identity“. In *Russian Jewish Artists in a Century of Change 1890-1990*, ed. S. T. Goodman. New York: Prestel, 1995.

Dmitrijeva-Aingorn, 1995: Дмитриева-Айнгорн, М. „Еврейские художники из России в Берлине 20-х годов“. In *Вестник Еврейского университета в Москве*. Москва, 1995, no. 2 (9).

Goebbels, J. „Von der Grossmacht zur Weltmacht, 1937 11 26“. In *Mosse G. L. Die Nationalisierung der Massen: Von der Befreiungskriegen bis zum Dritten Reich*. Berlin, 1976.

Gutman, N. „Between Sand and Blue Skies“. Tel Aviv, 1980 (hebrajų kalba). In *Ofrat, G. One Hundred Years of Art in Israel*. USA: Westview Press, 1998.

Ofrat, G. *One Hundred Years of Art in Israel*. USA: Westview Press, 1998.

THE NEW ARTISTIC EXPRESSIONS IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY: SYNTHESIS OF NATIONAL AND MODERN JEWISH ART

Keywords: Jewish art, national art, École de Paris.

Today we have an opportunity of discussing the national Jewish art of the first half of the 20th century in Western Europe and Israel only due to the Jewish artists of the Eastern Europe. Part of the Eastern European Jewish painters, after receiving education in their native countries, continued studies in the Western European countries or Palestine. On coming there they brought along their own shtetl culture and understanding of the national art, which eventually got merged with the modern local trends and traditions. This synthesis, in turn, gave birth to the specific art and culture phenomenon, most distinguished of which are considered the École de Paris trend, the Bauhaus Art School in Weimar and the Bezalel Art School in Jerusalem. As a result of the École de Paris adepts' ever increasing migration to Israel, the French art trend emerged in Tel-Aviv and the German art trend (new Bezalel – “mini-Bauhaus”) – in Jerusalem. Each of those trends and schools were set on exploiting the individuality of the Eastern European Jewish folklore and avant-garde artistic forms' synthesis, thus epitomizing the development of the artists' mentality from the conservative and inhibited thinking of a shtetl dimensions towards the versatility.

Rūta GUZEVIČIŪTĖ

JEWISH COSTUME WAY IN THE GDL

Keywords: Jewish costume, Grand Duchy of Lithuania.

This article is dedicated to the Jewish costume's way into the Grand Duchy of Lithuania. The object of analysis is several hundred years continued evolution of Lithuanian ethnic groups clothes. The historical changers of the costume are reflected through the changing situation in the GDL social, psychological and economical situation. The main attention in it is dedicated to the main parts of the Jewish costume and components appearance directions and intercultural influences in the complicated way of their formation.

CONTENT

Preface	7
----------------------	---

CULTURE, RELIGION, PHILOSOPHY

<i>Aušra PAŽĖRAITĖ</i> . A Sumerian hymn to Inanna, Biblical pesach, Christian passover: feasts of the springtime and divine violence.	17
<i>Aivaras STEPUKONIS</i> . Text's translation – between the Bible and Flemish origin. ..	33
<i>Tomas SODEIKA</i> . On the Hebrew alternative of the “Greek thinking”, or the appeal vs. the narrative text.	53
<i>Bronislovas KUZMICKAS</i> . The medieval Jewish philosophy: faith and intellect.	97
<i>Gintautas MAŽEIKIS</i> . Development of symbolical thinking: the status of Western version of Jewish Kabbalah and classifications.	109
<i>Dalia Marija STANČIENĖ</i> . Moses Maimonides: scholastic intellectualism.	139
<i>Leonidas DONSKIS</i> . A voice against modern demonology: mapping Tomas Venclova's criticism of Lithuanian anti-Semitism.	151

AESTHETICS, ART CRITICISM, MUSICOLOGY, LITERATUROLOGY

<i>Arūnas SVERDIOLAS</i> . Limits to the visual: “Thou shall not make any graven image”.	175
<i>Vilma GRADINSKAITĖ</i> . The new artistic expressions in the first half of the 20th century: synthesis of national and modern Jewish art.	207
<i>Aistė NIUNKAITĖ-RAČIŪNIENĖ</i> . Symbolical images in the traditional Lithuanian Jewish art. Their sources.	217
<i>Rūta GUZEVIČIŪTĖ</i> . The way of Jewish costume in the Grand Duchy of Lithuania.	229
<i>Kamilė RUPEIKAITĖ</i> . The musical instruments in Lithuanian translations of the Old Testament.	257

THE SPREAD OF LITVAK CREATION AND IDEAS IN THE WORLD

<i>Antanas ANDRIJAUSKAS</i> . Soutine – the type of the <i>damned artist</i> – in the context of the aesthetics of tragic modernism of L'école de Paris.	273
<i>Geda BAČAUSKAITĖ</i> . Litvak origin and the contribution of Bernard Berenson to the studies of Western Renaissance art.	347
<i>Gediminas DEGĖSYS</i> . Zamenhof, Lithuania and the idea of universal language. ..	391
<i>Lilijana ASTRA</i> . Joseph Levin's metaphysical symbolism and the idea of religion. ..	403
<i>Basia NIKIFOROVA</i> . Time and times according Abraham Joshua Heschel.	415

Appendix	429
About the authors	xxx
Index	xxx
Content in English	xxx
Content in Russian	xxx

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие	7
-------------------	---

КУЛЬТУРА, РЕЛИГИЯ, ФИЛОСОФИЯ

<i>Аушра ПАЖЕРАЙТЕ</i> . Шумерский гимн Инане, библейский Песах, христианская Пасха: праздники весны и божественное насилие	17
<i>Айварас СТЕПУКОНИС</i> . Перевод текста – между Библией и фламандским ковром ..	33
<i>Томас СОДЕЙКА</i> . Об еврейской альтернативе «греческому мышлению», или об обращении и пересказе текста	53
<i>Брониславас КУЗМИЦКАС</i> . Еврейская средневековая философия: вера и разум	97
<i>Гинтаутас МАЖЕЙКИС</i> . Развитие символического мышления: статус и классификации западных версий Каббалы	109
<i>Даля Мария СТАНЧЕНЕ</i> . Моисей Маймонид: схоластический интеллектуализм ..	139
<i>Леонидас ДОНСКИС</i> . Голос против современной демонологии: очерчивая контуры Томас Венцлова о контурах карты литовского антисемитизма	151

ЭСТЕТИКА, ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ, МУЗЫКОВЕДЕНИЕ, ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Арунас СВЕРДИОЛАС</i> . Предел изображения: «не сотвори кумира»	175
<i>Вильма ГРАДИНСКАЙТЕ</i> . Новые явления в искусстве первой половины XX века: синтез народного и современного в еврейском искусстве	207
<i>Айсте НЮНКАЙТЕ-РАЧЮНЕНЕ</i> . Символические образы в традиционном искусстве литовских евреев: истоки и источники	217
<i>Рута ГУЗЯВИЧЮТЕ</i> . Пути проникновения еврейского костюма в Великое Княжество Литовское	229
<i>Камиле РУПЕЙКАЙТЕ</i> . Музыкальные инструменты в литовских переводах Священного Писания	257

РАСПРОСТРАНЕНИЕ ТВОРЧЕСТВА И ИДЕЙ ЛИТВАКОВ В МИРЕ

<i>Антанас АНДРИЯУСКАС</i> . Сутин – тип «проклятого художника» в контексте трагического модернизма Парижской школы	273
<i>Геда БАЧАУСКАЙТЕ</i> . Литвакское происхождение и вклад Бернарда Беренсона в исследование изобразительного искусства Западного ренессанса	347
<i>Гедиминас ДЕГЕСИС</i> . Заменхоф, Литва и идея мирового языка	391
<i>Лиляна АСТРА</i> . Метафизический символизм и религиозная идея Иосифа Левина ..	403
<i>Бася НИКИФОРОВА</i> . Время и времена по Аврааму Джошуа Гешелю	415

Приложение	429
Об авторах	xxx
Указатель личных имен	xxx
Резюме на английском языке	xxx
Содержание на русском языке	xxx